

'אמר ליה רב פפא לאביי הא אמרי אינשי...'. כן שגור בפיו של רב פפא הרבה, וכדלהלן בע"ב ולעיל מג. ראה במצוין בסנהדרין צו.

'לא נבראו רעמים אלא לפשוט עקמומית שבלב'. בשם הרה"ק רבי פינחס מקוריץ: לכך מיד אחר הרעם יורדים גשמים, כי אין הגשמים יורדים עד שנמחלו העוונות. ויורדים לאחר פשיטת העקמומיות מיד, כי לאחר זמן יכולה העקמומית לחזור שוב למקומה. [ובזה באר דברי הרמב"ם, שהבטיחנו השי"ת בכוא עת הגאולה יחזרו כל ישראל בתשובה ומיד הם נגאלים – מיד דוקא] (אמרי פינחס לקוטי הש"ס).

'הרואה את הקשת... כמראה הקשת אשר יהיה בענן... זוכר הברית'. הקשת נוצרת על ידי התנוצצות החמה באויר הלח כידוע, והיא מסמלת את ההגדרה בעד התאוה כי השמש מנגב ומייבש כל לחלוחית המים, והמים מורים על כח המתאוה כידוע. וזה ענין ההבטחה לנח ובניו, כי אומות העולם מונין לחמה – שמיד אחר המבול עמדו האומות וגדרו עצמם מן העריות. כי מבול מים רומז על התגברות התאוה, והקשת היא ההגדרה בעדה, וכמו שנאמר ביוסף שהיא מדתו, ותשב באיתן קשתו. ובדורו של רבי שמעון בן יוחי לא נראתה הקשת – כי היה במדרגת חסיד ואין צריך הגדרה. וזהו כמראה הקשת אשר יהיה בענן ביום הגשם... הוא מראה דמות כבוד ה' – אין 'כבוד' אלא תורה שהיא הגדרת האדם, זהו כבוד ד', כשאדם כופף טבעו ונלחם בשביל רצון ד'. זהו מראה הקשת בענן (עפ"י קומץ המנחה לר"צ הכהן טז יז).

'אמר רב פפא: הלכך נימרינהו לתרוייהו'. כיוצא בזה שיטת רב פפא בכמה מקומות. ע' במצוין בסוטה מ.

'אמר אביי כרוך ותני. רבא אמר...'. במקומות רבים מצינו שאביי לא חש לדחוק או להגיה בלשון המשנה והברייתא, ורבא חולק ומפרש כהוראת הלשון כפי שהיא – ע' במצוין בבכורות ד.

דף ס

'דאי שמע מלכא שקיל לה מיניה' – עם שאר ממנו, ונמצא רעתו שבעתיד גדולה יותר מטובתו עכשיו. אף על פי כן אינו מברך אלא 'הטוב והמטיב' באשר הוא שם (עפ"י רבנו יונה ועוד).

היתה אשתו מעוברת...'

שאלה ששאלתי למורנו הגר"ח קניבסקי שליט"א:

'מסתפקנא במה שאמרו הצועק לשעבר הרי זו תפלת שוא – מה הדין כשהדבר ספק לו, כגון שמתפלל על חולה ושוא כבר אינו חולה, או שמא שבק חיים לכל חי.

וכן באופן שהוא ספק לו ולאחרים, כגון בהיא דאשתו מעוברת ואין ידוע מי הזריע תחילה – האם יש מקום להתפלל על תנאי, באם המצב עתה בר שינוי, או שמא כיון שהוא מסופק בדבר אינו יכול להתפלל, שמא דבריו אמורים לשוא, והרי אמרו לעולם יהיו דבריך מועטים.

מענה: בודאי מותר.

'אין מזכירין מעשה נסים'. ואם תאמר, מדוע לא יתפלל שיעשה לו נס כשם שנעשה לרחל ולא שנהפך לבת? ויש לומר שסתם יחיד המתפלל על נס הרי זו תפילת שוא [ושונה רבי חנינא בן דוסא דרב גובריה, לכך התפלל ונעשה לו נס, במסכת תענית]. ואולם אם מתפלל שיעשה נסים לרבים – שפיר דמי, כמו שאנו אומרים 'הרחמן הוא יעשה לנו נסים ונפלאות כאשר עשה לאבותינו...' – בלשון רבים. וכן בכל מקום בפיוטים שמתפללים על נסים, בלשון רבים אומרים. ולפי זה בבקשה שאומרים אחר נשיאת כפים עפ"י נוסח האריז"ל, 'ותעשה לי נפלאות ונסים' – יש לומר 'ותעשה לנו'. ועוד יש לחלק בין נסים שאינם חורגים מטבע העולם, כגון נסים שנעשו במלחמות החשמונאים, ובין נסים המשנים את הטבע כגון הפיכת מין העובר (עפ"י בכור שור שבת כא [וע"ע אגרות משה יו"ד ח"ד נא, א; אמת ליעקב ר"פ בחקותי]). לפי"ז אין צריך לשנות הנוסח בבקשה הנ"ל והכוונה לנסים ונפלאות שאינם הופכים הטבע.

'מעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר: מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. ועליו הכתוב אומר משמועה רעה לא ירא – נכון לבו בטוח בה'... – הלל הזקן ידע כי עוצם בטחונו ודבקו הכניס אותו למדור של שמירה עליונה, ולא היה ירא משמועה רעה. בזה למדנו כי הבטחון – שהוא הדבקות האמיתית – מעורר השמירה של מעלה. יסוד זה מתבאר בדברי הראשונים; זו לשון הרמב"ן (וירא, עה"פ 'כי ידעתיו'): 'הנכון בעיני כי הוא ידיעה בו ממש, וירמוז כי ידיעת ה' שהיא השגחתו בעולם השפל היא לשמור הכללים, וגם בני אדם מונחים בו למקרים עד בא עת פקודתם, אבל בחסידי ישים אליו לבו לדעת אותו בפרט להיות שמירתו דבקה בו תמיד, לא תפרד הידיעה והזכירה ממנו כלל, כטעם לא יגרע מצדיק עינו, ובאו מזה פסוקים רבים כדכתיב הנה עין ה' אל יראיו וזולת זה'.

[מה שכתב 'גם בני אדם מונחים למקרים' – מבאר הרש"ז מקלם (חכמה ומוסר ח"ב ריד), שאין הכוונה לסילוק השגחה פרטית מכל בני אדם חוץ מחסידים, אלא שמי שאינו שומר את חוקי התורה כראוי, יעזובו הקב"ה בדרך הטבע כפי שיעור עגשו, ובדקדוק גדול, כי כמובן אין 'מקרה' בעולם בלי רצונו ית'. ואין כאן המקום להאריך].

וכן כתב הרמב"ן על הפסוק 'מי האיש הירא ורך הלבב' (שופטים): 'ועל דעת רבי עקיבא הוא כמשמעו, כי מי שירא אחר הבטחת הכהן איננו בוטח בה' כראוי ולא יעשה לו הנס'. וכן כתב הרמב"ם בספרו מורה הנבוכים (ח"ג נא) '... והנה נגלה אלי עיון נפלא מאד, יסורו בו ספקות ויתגלו בו סודות אלקיות, והוא: כי כפי שיעור שְׂכָל כָּל בעל-שכל תהיה ההשגחה בו. והאיש השלם בהשגתו אשר לא יסור שכלו מהשם תמיד – תהיה ההשגחה בו תמיד. והאיש שלם-ההשגחה אשר תפנה מחשבתו מהשם קצת העתים, תהיה ההשגחה בו בעת חשבו בהשם לבד, ותסור ההשגחה בעת חשבו בהשם לבד, ותסור ההשגחה ממנו בעת עסקו (כעניינים אחרים), ולא תסור ממנו אז כסורה מי שלא ישכיל כלל, אבל תמעט ההשגחה ההיא, אחר שאין לאיש ההוא השלם בהשגתו בעת עסקו שכל בפועל. ומפני זה יראה לי כי כל מי שתמצאהו רעה מרעות העולם מן הנביאים או מן החסידים השלמים – לא מצאהו הרעה ההיא רק בעת השכחה ההיא, ולפי אורך השכחה ההיא או פחיתות הענין אשר התעסק בו יהיה עוצם הרעה. ותהיה השגחת הש"י מתמדת במי שמגיע לו השפע ההוא המזומן לכל מי שישתדל להגיע אליו, ועם הפנות מחשבת האדם והשיגו הש"י בדרכים האמתיים ושמחתו במה שהשיג – אי אפשר שיקרה אז לאיש ההוא מין ממיני הרעות, כי הוא עם השם והשם עמו. אבל בהסיב מחשבתו

מהשם אשר הוא או נבדל מהשם – השם נבדל ממנו, והוא אז מזומן לכל רע שאפשר שימצאהו... (מובא כזו זה בספר עלי שור ח"ב עמ' תריח ואילך. וע"ע קדושת לוי – חנוכה, סוף קדושה רביעית). ענין זה, שכפי מדרגת הבוטח – כך הוא מבוטח, מובא עוד בספרי ראשונים ואחרונים. ע"ע: חובת הלבבות שער הבטחון; חדושי הגר"ז נ"ך, עה"פ 'קוה אל ה...'; חזון איש ב"ב ה, י"ח ובפרקי אמונה ובטחון ב, ז; ברכת פריץ תצא; שיחות מוסר להגר"ח שמואלביץ כו תשל"ב. וראה עוד: 'איש וביתו' פרק כב עמ' שסה. ובוזה יש לפרש פשט הפסוק 'ברוך הגבר אשר יבטח בה' – והיה ה' מבטחו'.

'... אף אם יקרו לאדם צרות רבות ותוגות, חייב אדם לקבלן באהבה ושמחה... ולכך פרשו המפרשים על הלל בשמעו קול צווחה בעיר שאמר מובטח אני שאין זה בביתי – כי הלל הרגיל לאנשי ביתו על דרך מוסר והנהגה ישרה, כאשר יקרה שום אסון ודבר צער מחריד, לבל יצטערו ולבל יקוננו כי אם יקבלו באהבה' (יערות דבש ז. וכענין הזה מובא באגרת הרה"ק מקאזניץ, בסוף ספר עבודת ישראל, עמ' רכז).

'כל היכי דדרשת להאי קרא, מרישיה לסיפיה – מדריש, מסיפיה לרישיה – מדריש...'. פירוש, משמועה רעה לא ירא – מפני שנכון לבו בטוח בה'. וגם נדרש: מפני שמשמועה רעה לא יירא, יכול הוא להיות בטוח בה' שלא תאונה לו רעה, בגלל אמונתו ובטחונו (עפ"י תולדות יעקב יוסף ויחי).

'חזייה דקא מפחיד, אמר ליה: חטאה את דכתיב פחדו בציון חטאים'. בזוהר מבוואר יותר, שהפחד בעניני העולם הזה אינו אלא דמיון. נדמה לאדם שמפחד מפני סכנת העולם הזה, אך בקרב לבו האדם מפחד מפני חטאיו. הפחד בעניני העולם אינו אלא תחליף לפחד מפני החטא שהוא שורש הפחד. ואילו היה שלם בנפשו, ללא פגם, לא היה מפחד כלל. הדבק בדבקות גמורה אל ה' יתברך – מה יש לו לפחד? ה' לי לא אירא מה יעשה לי אדם (עפ"י מכתב מאליהו ח"ד עמ' 234). ע"ע בן פורת יוסף (תולדות); אמרי פנחס יתרו קטו.

'לפי שאין דרכן של בני אדם לרפאות אלא שנהגו. אמר אביי: לא לימא אינש הכי, דתני דבי רבי ישמעאל ורפא ירפא מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות'.

'מעשה ברבי ישמעאל ורבי עקיבא שהיו מהלכין בחוצות ירושלים, והיה עמהם אדם אחד. פגע בהם אדם חולה, אמר להם: רבותי, אמרו לי במה אתרפא? אמרו לו: עשה כך וכך עד שתתרפא. אמר להם: ומי הכה אותי? אמרו לו: הקב"ה. אמר להם: ואתם הכנסתם עצמכם בדבר שאינו שלכם – הוא הכה ואתם מרפאים? אינכם עוברים על רצונו? –

אמרו לו: מה מלאכתך? אמר להם: עובד אדמה אני והרי המגל בידי. אמרו לו: מי ברא את הכרם. אמר להם: הקב"ה. אמרו לו: ואתה מכניס עצמך בדבר שאינו שלך? הוא ברא אותו ואתה קוצץ את פירותיו ממנו? אמר להם: אין אתם רואים המגל בידי, אילולי אני יוצא וחורשו וכוסחו מזבלו ומנכשו לא תעלה מאומה.

אמרו לו: שוטה שבעולם, ממלאכתך לא שמעת מה שכתוב: אנוש כחציר ימיו, כצייץ השדה כן יציץ – כשם שהעץ אם אינו מנכש ומזבל ונחרש אינו עולה; ואם עלה ואינו שותה מים ולא נזבל אינו חי והוא מת, כך הגוף: הזבל הוא הסם ומני רפואה... (מדרש שמואל א; 'בתי מדרשות' מדרש תמורה).

'והכלל, כי בהיות ישראל שלמים והם רבים, לא יתנהג ענינם בטבע כלל, לא בגופם ולא בארצם, לא

בכללם ולא ביחיד מהם, כי יברך ה' לחמם ומימם ויסיר מחלה מקרבם עד שלא יצטרכו לרופא ולהשתמר בדרך מדרכי הרפואות כלל, כמו שאמר 'כי אני ה' רופאך'. וכן היו הצדיקים עושים בזמן הנבואה, גם כי יקרה שיחלו, לא ידרשו ברופאים רק בבניאים, כענין חזקיהו בחלותו...

... ומה חלק לרופאים בבית עושי רצון ה' אחר שהבטיח וברך את לחמך ואת מימך והסרת מחלה מקרבך. והרופאים אין מעשיהם רק על המאכל והמשקה, להזהיר ממנו ולצוות עליו... והוא מאמרם: 'שאינ דרכם של בני אדם ברפואות אלא שנהגו', שאילו לא היה דרכם ברפואות, יחלה האדם כפי אשר יהיה עליו עונש חטאו ויתרפא ברצון ה', אבל הם נהגו ברפואות וה' הניחם למקרי הטבעים.

וזה היא כוונתם באמרם ורפא ירפא – מכאן שניתנה רשות לרופא לרפאות. לא אמרו שניתנה רשות לחולה להתרפאות אלא כיון שחלה החולה ובא להתרפאות, כי נהג ברפואות, והוא לא היה מעדת ה' שחלקם (כצ"ל, מלשון הכתוב בתהלים יו.יד. הרב הנאמן שליט"א) בחיים – אין לרופא לאסור עצמו מרפואות, לא מפני חשש שמא ימות בידו, אחרי שהוא בקי במלאכה ההיא, ולא בעבור שיאמר כי לה' לבדו הוא רופא כל בשר, שכבר נהגו.

ועל כן האנשים הנצים שהכו זה את זה באבן או באגרופ, יש על המכה תשלומי הרפואה, כי התורה לא תסמוך דיניה על הנסים, כאשר אמרה כי לא יחדל אביון מקרב הארץ, מדעתו שכן יהיה, אבל ברצות ה' דרכי איש אין לו עסק ברופאים' (רמב"ן פר' בחוקתי).

א. הרמב"ן רמז לטעם נוסף לכך שהוצרכו התר לרפא, שהיה מקום לרופא לחוש שמא ימות בידו. וכן בספרו תורת האדם כתב את שני הטעמים, משום שנראה כאילו עושה נגד רצון ה' ומשום חשש סכנה. וכן יש לדייק טעם זה בדברי הר"ן בסנהדרין ר"פ הנחנקין.

וכן הובאו שני הטעמים בטור (יו"ד שלו). ושם הוסיף: 'על כן בא ללמדנו שנתנה לו רשות לרפאות, ומצוה היא, ובכלל פקוח נפש הוא והוריו הרי זה משובח. ואם מונע עצמו הרי זה שופך דמים, ואפילו יש לו מי שירפאנו – שלא מן הכל אדם זוכה להתרפאות'.

ב. ראב"ע (משפטים, בפירוש הארוך) כתב כדברי הרמב"ן אלא שהגביל הדבר למחלות פנימיות, שזה שאמרו שניתן להם רשות – למכות ופצעים שנראים בחוץ בלבד. [ואילו בפירוש הקצר לא חילק אלא אתם כדברי הרמב"ן].

ולכאורה מסתבר שעיקר חילוקו הוא בין מכה גלויה שדרך רפואתה גם היא גלויה וידועה, וגם אין בה סיכון, בניגוד למחלה פנימית שאין ודאות מה היא וממילא אין ודאות בריפוייה [וגם פעמים רבות הריפוי בעצמו עלול לסכנו. ע' במש"כ התשב"ץ ח"ג פב]. וכיון שכן, גם ריפוייה בידי שמים אינו נס גלוי כמו ריפוי של דבר הניכר לכל. ובכך שלא נוקק לרופאים במחלה כזו, אין בדבר משום 'אין סומכין על הנס'.

ולפי"ז גם במחלה פנימית, בזמנים ובמחלות בהם דרכי האיבחון והטיפול פשוטות ובדוקות באופן ודאי – הרי זה כגלוי. וע"ע פירוש המשניות להרמב"ם פסחים פ"ד; שלטי הגבורים סוף המסכת; ב"ח יו"ד שלו; אמת ליעקב ר"פ בחקותי. וע"ע במה שחידש בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ג צ. (= קיים חשש איסור לטיפול בחולה שלא לצורך רפואה אלא לצורך אחר, כגון: החדרת נוזלים כדי שיוכל לצום ביו"כ).

ג. ע' באגרות משה אה"ע ח"א לט – על ענין 'רחמנא מחי ואיהו מסי'. וע' בזה גם בחפץ חיים עה"ת, ובעזרת כהן סי' לו (וע' מש"כ האוה"ח הק' וישב עה"פ 'יצילהו מידם').

ד. הסברים נוספים על מה שעמד הרמב"ן, מדוע לא אמרו 'שניתנה רשות לחולה להתרפאות' – ע"ע: ילקוט אוהב ישראל (מאפטא, ע"ד הסוד); אור שמח מאכלות אסורות יד; תוספת ברכה משפטים.

ה. ע"ע 'בית ישראל – אמת ליעקב' (סדיגורא) ליקוטים טז: 'פעם אחת שאל אותו איש אחד שהיה חולה, אם לעסוק בדאקטורים, השיב: אם לא התחיל עוד בדאקטורים, אז עצה להאמין בהש"ת הבורא רפואות, ואם כבר התחיל לעסוק ונכנס תחת הטבע – מוכרח להיות כעת ג"כ ע"י הטבע'.

וזה לשון החזו"א באגרותיו:

'הנני חושב את ההשתדלות הטבעיות במה שנוגע לבריאות, למצוה וחובה, וכאחת החובות להשלמת צורת האדם, אשר הטבע היוצר ב"ה במטבע עולמו. ומצינו מאמוראים שהלכו אצל רופאים מאומות העולם ומינים להרפא. והרבה מן הצומחים ובעלי חיים ומוצקים שנבראו לצורך רפואה, וגם נבראו שערי חכמה שניתן לכל, לחשוב ולהתבונן ולדעת.

אם כי יש דרך בדרכי ד' ית' לדלג על הטבע, וכל שכן על רב ההשתדלות בה, מכל מקום צריך לפלס מאד, כי שתי הנטיות מקו האמת המדויק אינן ישרות, אם לבטוח (יותר) ממדרגת הבטחון שהגעתי אליו באמת, ואם להאמין בהשתדלות יותר מדאי' (ח"א אגרת קלו).

'הדקדוק על אמצעי הבריאות היא עבודה אהובה לפניו ית', ואשרי האדם שנצל מזרמת ההבל ואשר שם ד' מבטחו' (קלו).

'מן החובה על האדם להשתדל ברפואת עצמו כמו שהוא חייב להשתדל ברפואת חברו, ולכן תשתדל נא להתגבר על רצונות הטבעיות ולמלא אחר פקודת הרופאים במה שמוצאים לצורך הרפואה. וזו מצוה גדולה של ביקור חולים' (קלו).

(על חיוב הישמעות לרופאים ושמירת הבריאות – ע"ע בלשון החכמת-אדם פח,א; יגדיל תורה קצד; יד אפרים (לגרא"פ וינברגר ז"ל) יד).

'החלטתם השלילית של הרופאים אין בה ממש, והתקוה עדנה חיה וקיימה, ולזה אביע ברכתי להפקד בזש"ק' (קטו).

וכזאת מובא בשם הגר"א שאמר: רופא שמייאש את החולה – מי נתן לו רשות על כך? לא ניתנה לרופא אלא לרפא – 'מכאן שניתנה רשות לרופא לרפא'. וכן מובא בשם החוזה מלובלין – 'לקט יושר' משפטים.

(ע"ב) 'כי אסר המיינה לימא ברוך אוזר ישראל בגבורה'. האזור נצרך להפסיק בין הלב לערוה, והיינו לתקן הרהורי הלב שיהיו כולם לשם שמים [וכן אמרו (בערכין טז) על האבנט שבבגדי כהונה, שמכפר על הרהורי הלב. והכהן היה כורכו כנגד הלב (ע' ובהים יח: פח:)]. לכך מברכים על האזור, ומזכירים בו 'גבורה' – כי הגבור הוא הכובש את היצר שבלב (עפ"י פרי צדיק אלול א).

'אוזר ישראל... עוטר ישראל...'. הטעם שהוזכרו בשתי אלו 'ישראל' ולא באחרות – לפי שהחגור והכובע בישראל אינם כמו באומות, שבאומות אינן אלא להנאת הגוף אבל בישראל הם גם כן משום צניעות וקדושה; החגורה להפסיק בין לבו לערוה, והכובע – שלא יהא בגילוי הראש, שע"כ ממשיך מורה שמים על ראשו (שו"ע הגר"ז מו,ב עפ"י אחרונים).

'כי מסגי לימא ברוך המכין מצעדי גבר. כי סיים מסאניה לימא ברוך שעשה לי כל צרכי'. 'כן כתבו הרבה פוסקים, וכן היה כתוב בכל סידורים שלנו. ועכשיו שינו המדפיסים בסידורים [את הסדר] וכתבו כמו שכתב בשלחן ערוך על פי הרי"ף והרא"ש והרמב"ם. ועתידים הן ליתן את הדין' (לשון הב"ח או"ח מו). 'ולי נראה [שאין להקפיד על שינוי הסדר] דהכל לפי הזמן והמקום, דעכשיו הכל נועלים מנעלים קודם שילכו' (ט"ז שם סק"ב). יש מקומות שהולכים קצת יחף בתוך הבית ואח"כ נועלים כשיוצאים החוצה, והם מברכים תחילה 'המכין מצעדי גבר'. שו"ע הגר"ז.

ומכל מקום אין שינוי הסדר מעכב בברכות השחר, מלבד אם טעה וברך 'זוקף כפופים' תחילה, לא יברך 'מתיר אסורים', שבכלל זקיפת הקומה התרת האברים ותנועתם ולמה יחזור לברך על כך בשנית (פוסקים).

עוד על שינויים נוספים בסדר הברכות ונוסחתן, וברכת 'הנותן ליעף כח' שלא נזכרה בתלמוד, וברכת 'מגביה שפלים' – ע' טור וב"י ושאר פוסקים סי' מו ובערוך השלחן שם סעיפים ה-ז.

לפי פשט הגמרא נראה שזה היה סדר המעשים ממש. מכאן (וממקומות נוספים) כתב הגר"א (ח סק"ו) להוכיח שמצד הדין אין איסור לברך בראש מגולה, אם לא משום מדת חסידות – שהרי משמע כאן שמברך ברכות קודם שמכסה ראשו.

וכן משמע שאינו נוטל ידיו במים מיד אלא לאחר אמירת הברכות [ומכל מקום יש לנקות ידיו אם נתלכלו ע"י נגיעה במקומות מלוכלכים] (עפ"י שו"ת הרשב"א קנג; שו"ע ד, כג). ואולם הזוהר החמיר בדבר מאד, שלא לומר ברכות ולא ליגע במלבושים עד שיטול ידיו, וגם שלא ילך ד' אמות, שרוח הטומאה שורה על הידים (מובא במג"א ובשו"ע הגר"ז ועוד, או"ח א).

ויש אומרים שגם בזמן הגמרא היו נוהגים לומר סדר הברכות במקובץ, לאחר כל הקימה, ואין כוונת הגמרא בדוקא לסדר זה אלא כלומר על מעשה פלוני אומר כך ועל מעשה פלוני אומר כך (ע' בראשונים כאן ובשו"ת הרשב"א ח"א קנג בשם הר"י בר בריוילי ברצלוני; טאו"ח מו).

'שתרגילני בתורתך'. אף כי ההרגל אינו טוב בעשיית מצוות, כדרך שאמר הכתוב ותהי יראתם אתי מצות אנשים מלמדה, בלימוד תורה טוב ההרגל (בשם הרבי מקוצק – 'לקוטים חדשים' דף ד. ולעיל גורסים 'ותרגילני ליד י מצוה' דייקא, ואין אומרים 'במצוותיך' – שההרגל אינו טוב במצוה עצמה. הערת המהדיר באהל תורה).

'חסד ומשפט אשירה, לך ה' אזמרה – אם חסד אשירה ואם משפט אשירה'. יש במשמע גם כשיש טובה ורעה במאורע אחד, מברך על שניהם, 'הטוב והמטיב' ו'דיין האמת'. ואין אומרים לא יברך כלל (עפ"י בן יהודע).

'כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא, צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא'. ראה פרפרת לעיל מד:

'אמר להו: לאו אמרי לכו כל מה שעושה הקב"ה הכל לטובה'. יש לפרש שרמז לתלמידיו בתוספת זו שאותה אמירה שאמר הכל לטובה, היא שגרמה שיתהפך הדבר לטובה. ורצה ללמדם בזה שיהיו מורגלים לפתוח פיהם לטובה על כל דבר, ועל ידי כך אפילו אם נגזרה גזרה לרעה, אפשר שתתבטל (בן יהודע).

דף סא

'אוי לי מיוצרי ואוי לי מיוצרי'. דרש וייצר – וי יצר / יוצר; אוי לו לאדם מיוצרו או מיצרו.

'בתחלה עלה במחשבה לבראת שנים ולבסוף לא נברא אלא אחד'. ... דע כי דברי הכתובים ודברי ההגדות, דרך רמיזות וציורים גשמיים – לצייר הענינים בנפשות, וכדי להעיר כי ברא הכל בהשגחה מאתו יתברך על תכלית השלמות, כינה הדברים לדבר מכוון במחשבה ובהתבוננות החכמה איך יעמדו על השלמות. וכן תמצא לרבותינו ז"ל בהרבה מקומות בהגדות מעשה בראשית...

והמטיב' אלא כשהאחרון משובח מן הראשון [ולדעה זו אף במסופק אם נשתנה לטובה אם לאו, יש לו לברך. כ"כ התוס' עפ"י הירושלמי. וכן נפסק להלכה, שכשאין ידוע מברכים 'הטוב והמטיב' על השינוי. ע' או"ח קעה]. ויש שנהגו לברך רק על יין המופלג בשבחו מן הראשון (ע' בתרומת הדשן לד - מנהג אושטרייך). ורבנו תם פירש שאפילו אינו משובח ממנו רק שלא ישתנה לגריעותא יותר מדאי, עד שא"א לשתותו כי אם ע"י הדחק - מברך (וכ"כ הרמב"ם ברכות ד, ט ובעל העיטור). וי"א כל שידוע שהשני גרוע מהראשון אין מברכים עליו (עפ"י תוס' ורא"ש כאן ובפסחים קא).

דפים נט - ס

קיג. מתי מברכים 'שהחינו' על בניית בית חדש וקניית כלים חדשים?

הבונה בית חדש והקונה כלים חדשים - מברך 'שהחינו'.

א. בית שנשרף וחזר ובנהו - מברך 'שהחינו' כדין בונה בית חדש. סתרו ובנאו - נחלקו האחרונים, וספק ברכה להקל. ואם חידש בבנייתו תוספת שורה - מברך לכל הדעות (עפ"י משנה ברורה רכג סק"ב. וכ"כ בהליכות שלמה כג, יד: הסותר כתלי ביתו ובונה אחרים ומשנה את דירתו בכך - אינו מברך שהחינו, אבל הגדיל את שטח הדירה - מברך).

ב. ברכת 'שהחינו' [או 'הטוב והמטיב'] על בית חדש, יש לברך בשעת קביעת המזוזות. ואם קובען טרם שדר בבית ממש [כגון חתן הקובע מזוזות סמוך לנישואיו], יברך בשעה שכבר נהנה מן הדירה כגון שהכניס לשם כלי תשמישו וטועם משהו. ואם לא בירך באותה שעה - יברך כל זמן שהוא שמח בביתו החדש. אם אין הבעלות רשומה על שמו לפי חוקי המדינה - לא יברך (עפ"י הליכות שלמה ח"א כג, יג ובהערות. בוכרזני שהורה לי הגר"י פישר זצ"ל לברך 'הטוב והמטיב' בכניסתי לדירה עם רעיתי שתחי' בליל נישואינו).

נחלקו תנאים האם מברכים 'שהחינו' על קניית כלים חדשים כאשר יש לו כיוצא בהם (כגון שירש); רבי מאיר אומר: אין צריך לברך, ורבי יהודה אומר: צריך. לפי לשון אחת בגמרא, נחלקו בשאלה זו גם אמוראים - רב הונא ורבי יוחנן. ללשון זו הכל מודים שאם קנה וחזר וקנה - אינו מברך, שאין שום חידוש בקניה השניה שהרי כבר קנה כאלו פעם אחת. ולפי לשון אחרת, מודים האמוראים שאם יש לו כיוצא בהם וקנה - מברך, כרבי יהודה. לא נחלקו אלא כשקנה וחזר וקנה; רב הונא אמר אין צריך לברך ורבי יוחנן אמר צריך.

א. הלכה כרבי יוחנן וכלשנא בתרא, שבכל אופן מברך (רי"ף ועוד). והכסף-משנה (ברכות י, ב) כתב בדעת הרמב"ם שהלכה כלשנא קמא.

קנה בגד וברך עליו 'מלביש ערומים' ו'שהחינו', ולאחר זמן מצא בו דבר שהוא מקח טעות וחזר והחליפו בבגד אחר מאותו סוג - חייב לברך שנית, שהרי נתבטל המקח הראשון ויש כאן קנין חדש ושמחה חדשה (שו"ת שבט הלוי ח"ח לה).

ב. יש לברך 'שהחינו' על רכישת בגדים או כלי תשמיש, אם לב האדם שמח בהם, העני בראוי לו והעשיר בראוי לו. כלים שאינם חשובים כגון נעליים וגרביים וכדו' - אין לברך. ואפילו עני השמח בהם - פסקו אחרונים שלא לברך (עפ"י שו"ע רכג, ג ו ומשנ"ב שם).

על טלית חדשה, מפורש בשלחן ערוך (כב,א) לברך [אבל טלית קטן, לסתם בני אדם אין זה בגד חשוב מצד עצמו רק מצד המצוה, הלכך אין מברך עליו אלא מי שהוא חשוב לו. אג"מ או"ח ח"ג פ]. וכן רשאי לברך על כובע חדש אם שמח בו (עפ"י הליכות שלמה ח"א כג דבר הלכה כא).

על קניית רכב, וכן על תכשיטים חשובים – יש לברך (דברי חכמים 201, בשם פוסקי דורנו. וכן מפורש באג"מ או"ח ח"ג פ לענין מכונות. ומהגרשו"א מובא (בהליכות שלמה ח"א כג, טו ובהערה 70) שאין נוהגים לברך על תכשיטים [וכלה המקבלת טבעת וכד', טוב שתברך על פרי חדש או בגד חדש ותכוין גם על הטבעת]. וכן הורה שם אודות מכונת כביסה וכד'.

ג. גם על בגדים וכלים משומשים יש לברך אם שמח ברכישתם, אבל אם אותם כלים עצמם היו שייכים לו בעבר, אין לו לברך. ואפילו אם לא ברך בעת קנייתם לראשונה ועדיין לא השתמש בהם, ומכרם וחזר ולקחם – אין לו לברך (עפ"י שו"ע רכג, ג ומשנ"ב. וע' אג"מ או"ח ח"ג סוס"י עט שצדד [בפירוש דברי השע"ת] שאפילו בגד ישן שאינו חביב לו – מברך).

ד. מאימתי מברך – בשעת הקנין. ואם אינו מוכן עדיין ללבישה, יברך כשלושב בפעם הראשונה [לא כשמתקנו] (משנ"ב כב, א ממג"א).

ברכת 'שהחיינו' בטלית חדשה באה לאחר ברכת 'להתעטף' (משנ"ב כב, ג מהאחרונים). והגרשו"א אויערבך נקט למעשה לברך תחילה 'שהחיינו' (ע' הליכות שלמה ח"א ג, א).

ה. לא ברך בעת לבישה ראשונה; בבאור הלכה (כב ד"ה בשעת) כתב לענין ציצית שבדיעבד יברך בלבישה הבאה (וע' בתולדות יעקב' ועמ' שב) שפעם אחת שכחו לברך 'שהחיינו' על פרי חדש, ואמר הגרי"ק שאפשר לברך כל זמן שעסוקים באותה סעודה).

ו. הקונה ספרי קדש – נחלקו האחרונים אם מברך 'שהחיינו' אם לאו, שיש לומר 'מצוות לאו להנות ניתנו'. והשמח בקנייתו ומברך, אין למחות בידו (מובא במשנ"ב רכג סק"ג; ה"ש כג, ז). ולכאורה לא גרע זה מטלית חדשה של מצוה שאינו לובשה אלא מפני המצוה, ופסקינן דמברך. וכאן עדיף שהרי גם נהנה מהשימוש בהם, ודומה להנאת הגוף בהדי המצוה. וי"ל שכוונת האחרונים משום שעצם רכישת הספרים מצוה היא וכמו שכתבו כמה פוסקים בדעת הרא"ש, ואין לברך על מצוה ברכת 'שהחיינו' הבאה על הנאה [ואין שייכת כאן 'שהחיינו' על מצוה – שאין זו מצוה הבאה לפרקים]. ולפי זה על רכישת כלי מצוה אחרים יש לברך לכל הדעות, אם הם דברים שיש הנאה ברכישתם, כגון פמוטים ומנורה לנרות שבת וחנוכה – דלא גרעי מטלית. וצ"ב.

ז. יש מי שכתב שלא מצינו ברכת 'שהחיינו' אלא על כלים חדשים וכדומה, שנהנה מגופם, ולא על רווח ממוני שאין נהנה מגופן של מעות אלא 'עכברא דשכיב אדינרי' (עפ"י פרי צדיק ח"ב, לסעודת פדיון הבן' א ד"ה ובגמ'; ב). ולפי זה צ"ל במה שאמרו שמברכים על הירושה – מדובר בשנפלו לו נכסים ולא כספים בלבד. ומכמה אחרונים אין נראה כן (ע' משנ"ב רכג סק"כ. וכן דעת הגרשו"א אויערבך (בתשובה מכת"י, מובא בהליכות שלמה ח"א כג דבר הלכה כו) שהמקבל מתנה חשובה של מעות בדרך כבוד, לא כמקבל נדבה – צריך לברך).

ח. כלים שימושיים לכמה אנשים – מברך עליהם 'הטוב והמטיב' כיון שהיא טובה לשני אנשים או יותר (או"ח רכג, ה). ויש להסתפק אם שאר בני הבית מברכים, או שמא כיון שבעל הבית יכול בכל עת לחזור ולמכרם הלכך אין להם לברך, ולכתחילה יכוין הוא בברכתו להוציא את בני ביתו (עפ"י הליכות שלמה ח"א כג, טז).

וכן המקבל מתנה יש אומרים שמברך 'הטוב והמטיב' כי היא טובה לו ולנותן (שו"ע רכג, ה). וכן נקטו הא"ר ודה"ח וח"א, וכן בשע"ת תקנא סק"ח. ולמעשה נקט המשנ"ב שטוב יותר לברך 'שהחיינו' במתנה ולא 'הטוב והמטיב'.

דף ס

- קיד. א. כיצד מברכים על הרעה מעין הטובה ועל הטובה מעין הרעה?
 ב. איזוהי תפלת שוא?
 ג. על אלו מעשים פרטיים או מצבים שונים שאדם נקלע להם, יש לו לברך או לומר תפלה עליהם? אלו הן 'ברכות השחר'?
- ד. פחד ואנחה לאדם – האם יש בהם צד טוב?
 ה. האם נכון לאדם לומר 'אם יארע בי דבר קלקלה ועון תהא מיתתי כפרה'?
 ו. 'חייב אדם לברך על הרעה כשם שמברך על הטובה' – כיצד?
- א. 'מברך על הרעה מעין (על) הטובה'; מאורע שהוא רע לאדם בהווה, הגם שבעתיד יימצא נשכר על ידו, כגון נשטפה שדהו והפסיד תבואתו אבל הסחף מטיב עם השדה לטווח רחוק – מברך עתה 'דיין האמת'. ולהפך, 'על הטובה מעין (על) הרעה', כגון מצא מציאה, ואם ישמע השליט יטלנה (עם שאר ממונו. תר"י) ממנו – מברך לפי מצבו עתה, 'הטוב והמטיב'. (רש"י).
- והיינו כשיש עמו שותפים בזכיה, או שבני ביתו יאכלו גם הם מפירות מציאתו, אבל בלאו הכי – ברכתו 'שהחינו' (עפ"י משנה ברורה רכב סק"ו).
- ב. הצועק לשעבר – הרי זו תפלת שוא, כגון היתה אשתו מעוברת ואומר יהי רצון שתלד אשתי זכר. לפי הסבר אחד בגמרא שמסתייע מן הברייתא, תוך ארבעים יום לתחילת היצירה – יבקש רחמים. ופרשו שעדיין לא הוקבע מין העובר אם הזריעו שניהם כאחת, אבל אם הוא הזריע תחילה – יולדת נקבה, ואם היא – יולדת זכר. דוגמא נוספת לתפלת שוא: היה בא בדרך ושמע קול צווחה בעיר ואמר יהי רצון שלא יהיו אלו בני ביתי – הרי זו תפלת שוא. [דוגמא נוספת: מי שמדד את גרנו ואחר כך מתפלל על שילוח ברכה בכריו, והרי אין הברכה מצויה בדבר המדוד והמנוי אלא בדבר הסמוי מן העין (עפ"י ב"מ מב. הובא ברי"ף להלן)]. במקום ספק למתפלל, שמא כבר היא תפלה לשעבר – אין זו תפלת שוא, וודאי מתפללים באופן זה (עפ"י תשובת הגר"ח קניבסקי שליט"א).
- ג. תקנו חכמים ברכות ותפילות שונות, הנאמרות על מעשים ומאורעות העוברים על האדם. נוסחאותיהן מפורטים בגמרא; – הנכנס לכרך מתפלל על העתיד והיוצא ממנו נותן הודיה לשעבר. בן עזאי אומר: ארבע, שתיים בכניסתו, קודם שנכנס ולאחר שנכנס, ושתיים ביציאתו. ונאמרו שתי לשונות בדברי רב מתנא אם תפלה זו נאמרת גם בכרך שדנים והורגים בו [שמא לא יימצא לו מי שילמד על זכות] או רק בכרך שאין דנים בו, שאז סכנת עלילת שוא עלולה יותר. הנכנס למרחץ (שבימיהם, שהיה מסוכן מפני האש והרותחים שמלמטה. פוסקים או"ח רל) מבקש רחמים לפני כניסתו ונותן הודיה כשיצא. המקיז דם מתפלל בכניסתו שיהא עסק זה לרפואה (וכן בשאר רפואות. פוסקים). וביציאתו אומר ברוך רופא חנם (גרסת הרי"ף והרמב"ם: רופא חולים).

הנכנס לבית הכסא אומר: התכבדו המכובדים... – למלאכים המלואים אותו.
עתה איננו מוחזקים במלאכים המלואים אותנו, ואין אומרים דבר זה. עב"י וט"ז או"ח ג. ואף בליל ש"ק שמלאכים מלואים את האדם לביתו, אין אומרים כן. עפ"י תשובת הגרי"ק והגרא"ג שליט"א – שאין אלו אותם מלאכים ויתכן שמלאכים אלו בלא"ה אינם נכנסים למבואות מטונפים).
כשיוצא מברך 'אשר יצר...'. [וחתימתה, רב אמר: רופא חולים. ושמואל אמר: רופא כל בשר. רב ששת אמר: מפליא לעשות. אמר רב פפא: הלכך נאמר את שתייהן: 'רופא כל בשר ומפליא לעשות'].

הנכנס לישן על מטתו אומר מ'שמע ישראל' עד 'יהיה' (וטוב לומר שלש פרשיות. עפ"י פוסקים) ומברך 'המפיל'. כשניעור משנתו מברך 'אלקי, נשמה...'; כששומע קול התרנגול מברך 'אשר נתן (הנתן) לשכוי בינה...'. (ואפילו אינו שומע קול תרנגול מברך, כי עיקרה נתקנה על הנאת האורה והרי נהנה מן האור. עתוס').

וכן מברך על כל שלב ושלב בקומו: פקחת העינים, ישיבה, לבישה, זקיפה, ירידה על הקרקע, צעידה, נעילת נעלים, חגירת אזור, פריסת סודר על ראשו, ציצית ותפלין, נט"י, רחיצת פניו ('המעביר חבלי שינה...') עד 'הגומל חסדים טובים לעמו ישראל').

א. הרמב"ם כתב שברכות אלו נאמרות רק אם נהנה מאותם דברים (וע' גם בתוס'; שו"ע מו, ח). ויש סוברים אפילו לא נהנה מהם בעצמו מברך (ערא"ש; ר"ן פסחים ז; טור ורמ"א מו, ח).
עתה נהגו לסדרן כולן כאחת על הסדר [ואפשר גם בזמן הגמרא עשו כן, ולא דוקא נקטו סדר זה אלא כלומר על מעשה פלוני אומר כך ועל מעשה פלוני אומר כך. ע' במפרשים]. ויש מקומות שכל אחד מברך ברכות השחר בקול רם בבית הכנסת. וכל מקום יעשה כפי מנהגו (עפ"י פוסקים).

ב. לכתחילה יש להזהר לברכם עד סוף שעה רביעית של היום. בדיעבד אפשר עד חצות, והמיקל לסמוך על המתירים לברך אחר חצות – אין למחות בידו (עפ"י משנ"ב ובאה"ל סוס"י גב). וברכות 'שלא עשני...'. – זמנן כל היום (ע' משנ"ב עא סק"ד).

ובשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח ח. וע"ש בח"א י"ד נד) נקט שזמן ברכות השחר כל היום אבל לאחר פנות היום שוב אין לברכם [ופשט דבריו נוטה שאף ברכות 'שלא עשני...'. בכלל זה, ע"ש]. ועוד כתב שם, הקם בלילה לאחר חצות מברכן קודם שעלה עמוד השחר (וע' שיטות הפוסקים בס' מו).
ג. הניעור כל הלילה, כתבו הפוסקים שאין לו לברך 'על נטילת ידיים', 'אלקי, נשמה' ו'המעביר שינה'. ויש נוהגים לברכן (ע' יגדיל תורה יח).

ד. נשים מברכות ברכות השחר (עפ"י משנ"ב ע סק"ב; שבט הלוי ח"ו יב). ויש סוברים שפטורות אלא שרשאיות (אור לציון ח"ב ד. ע"ע יוס"ד מנחות מג:).

ומחנכים את הקטנים בברכות השחר (מגדל עוז לריעב"ץ ג).
ה. לכתחילה יש ליהרר לסמוך 'אלקי נשמה' לברכת 'אשר יצר'.

אם לא ברכה עד שהתפלל תפילת העמידה – יש אומרים שאין לברכה שוב, שכבר נפטר ב'מחיה המתים', ויש מפקקים בזה. ובדיעבד הסומך על אלו או על אלו לא הפסיד. ונראה שהרוצה לצאת ידי שמים, יישן מעט ביום וכשיתעורר יברך.

נזכר בתפילתו שלא ברך 'אלקי נשמה' – יכוין ב'מחיה המתים' שאינו פוטר בה ברכה זו, ויברכנה אח"כ לכל הדעות (עפ"י משנ"ב ו ס"ק יב יג; נה, ובאה"ל שם).

[ההולך למוד את גרנו מתפלל על שילוח ברכה במעשה ידיו, התחיל למוד מברך על הברכה (ב"מ מב, והובא בר"ף)].

ד. מסופר על אותו תלמיד שהיה מהלך אחר רבי ישמעאל ברבי יוסי בשוק של ציון, ראהו רבי ישמעאל שהוא מפחד, אמר לו: תָּטָא אתה, שהרי כתוב פחדו בציון חטאים. וכן דרשו משמועה רעה לא יירא משום שנכון לבו בטח בה, וכמעשה בהלל הזקן שהיה בא בדרך ושמע קול צוחה בעיר, אמר: מובטח אני שאין זה בתוך ביתי. ומה שנאמר אשרי אדם מפחד תמיד – בדברי תורה נאמר (רש"י): שמפחד תמיד שמא תשתכח התורה ממנו, שמתוך כך חוזר ושונא ד"ת תמיד. יהודה בר נתן היה מהלך לאחר רב המנונא. היה מאנח. אמר לו רב המנונא: חפץ אותו אדם ביסורים להביא על עצמו?! – שנאמר כי פחד פחדתי ויאתיני, ואשר יגרתני – יבא לי. [ועוד דרשו מן המקראות, אנחה שוברת חצי גופו / כל גופו של אדם. לעיל נה:].

ה. אביי אמר שאין לומר [בנוסח תפלת הנכנס לבית המרחץ, כפי ששנוי בברייתא] '... ואם יארע בי דבר קלקלה ועוון – תהא מיתתי כפרה לכל עונותי' – משום שאין לפתוח פה לשטן (כדאמר ריש לקיש. וכן תנא בשם רבי יוסי. והביא רב יוסף סמך מן המקרא: כמעט כסדם היינו לעמרה דמינו – שמעו דבר ה' קציני סדם).

ו. כשמברך אדם 'דיין האמת' על הרעות, צריך לקבלן ולברך עליהן בלב שלם ובנפש חפצה כדרך שמקבל את הטובות בשמחה ומברך עליהם. [חסד ומשפט אשירה לך ה' אומרה (ר' לוי): באלקים אהלל דבר בה' אהלל דבר (ר' שמואל בר נחמני): כוס ישועות אשא ובשם ה' אקרא; צרה ויגון אמצא ובשם ה' אקרא (ר' תנחום): ה' נתן וה' לקח יהי שם ה' מברך (רבנן)].
אמר רב משום רבי מאיר, וכן תנא משמו של רבי עקיבא: לעולם יהא אדם רגיל לומר 'כל דעביד רחמנא – לטב עביד' (גם כאשר נראה הדבר בעיני האדם להפך, וכמעשה דרבי עקיבא).

דף סא

קטו. א. אלו הנהגות של יראת חטא, דרך ארץ ומוסר הוזכרו בסוגיא?

ב. מה בין צדיקים לרשעים ולבינונים?

ג. בכל נפשך ובכל מאדך – כיצד?

ד. לא יקל אדם את ראשו כנגד שער המזרח – כיצד? הנפנה לנקביו – לאיזה כיוון הוא פונה?

א. אמר רב הונא משום רבי מאיר: לעולם יהיו דבריו של אדם מועטים לפני הקב"ה (אל תבהל על פיך ולבך אל ימהר להוציא דבר לפני האלקים כי האלקים בשמים ואתה על הארץ על כן יהיו דבריך מעטים. והכתוב 'הרחב פיך ואמלאהו' – בדברי תורה הוא. לעיל ג. וע' בן יהוידע).

למדה תורה דרך ארץ שיחזור גדול עם קטן שושבינות (-) להשתדל בחופתו ובזיווגו) ואל ירע לו (ויבאה אל האדם – אמר ר' ירמיה בן אלעזר: מלמד שנעשה הקב"ה שושבין לאדם הראשון. וע"ע אבות דרבי נתן ד; ב"ר ופסיקתא זוטרתא בראשית).

לא יהלך אדם אחורי אשה בדרך, ואפילו אשתו. נודמנה לו על הגשר – יסלקנה לצדדים. וכל העובר אחורי אשה בנהר (שמגבהת בגדיה) אין לו חלק לעולם הבא (אם רגיל בכך – לפי שיבא לידי ניאוף וסופו